

Taryhy eserler: Kowusnama

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Taryhy eserler: Kowusnama TARYHY ESERLER

► "KOWUSNAMA"

■ Biz nirä barýarys we kimden näme öwrenýäris?

Ylmyň barha ösmegi we döwrüň çylşyrymlaşmagy bilen adam oglunyňam aň-düşünjesi ösýär. Emma nämüçindir biz durmuşda ýakyn ýa-da gytaklaýyn gatnaşykda bolýan adamlarymyzdan garaşýan tamamyz çykmasa, köplenç özümizi ýekirilen ýaly duýýarys, şolar ýaly pursatlarda öz kalbymyz bilen ikiçäk galýarys welin, nämälim çuňňurlyklardan nähilidir birhili ýaň eşdilen ýaly bolýar. Biz şonda öz ruhumyzyň gitdigiçe ýalňyzlaşýandygyny, barha ýalaňaçlanýandygyny, käte ýagşy niýetiňi püçege çykaranlara garşy nämedir bir gaýtawul berjek bolup, özümiziňem olardan beter ýagdaýa düşýänimizi duýman galýarys.

Ylym we aň-düşünje ösdügiçe adam gatnaşyklarynyň barha pese gaçýandygy gynandyryjy we boýun alynmaly ýagdaý. Bu näme üçin şeýle? Bu jümläni ýazyp otyrkak bir ýewropaly alym bilen musulman alymyň arasynda bolup geçen dialog ýada düşfi

Aýtmaklaryna görä, ýewropaly alym ylymda we tehnologiýada ýeten sepgitlerini musulman alyma "siz bizden yzda barýarsyňyz" diýen manyda gyjyt berip söz açanmysyn. Musulman alym onuň bu sözlerine gaşynam çytmandyr we oňa: "Hawa, siz asmanda ganat ýaýyp uçmanam, suwuň astynda balyk ýaly ýüzmänem başararsyňyz, ýöne siz ýeriň üstünde nädip ýöremeli, şony welin bilmersiňiz" diýip jogap beripdir.

Adamzat ruhunyň ýalňyzlaşýandygy, ýalaňaçlaşýandygy hakykat. Munuň netijesinde bolsa adamlaryň özara gatnaşyklary barha pese gaçýandygy-da gutulgysyz. Ýewropa özüniň bihaýalaşandygyny bireýýäm boýnuna aldy. Belki-de şonuň üçin olarda adam gatnaşyklary barada täsirli dersler bilen çykyş

edýänler köpelip başlady. Deýl Karneginiň adamlara nähili täsiriňi ýetirmelidigi we durmuşda özüňi nähili alyp barmalydygy baradaky meşhurlyk gazanan leksiýalary bu aýdanlarymyzyň iň bärkije mysalydyr. Nämüçindir biziň köpümiz ýene-de ýewropalylaryň we amerikalyalaryň bu babatdaky sapaklaryna gulak gabardýarys. Aslynda Deýl Karneginiň leksiýalaryna müň degýän gyzyldan gymmatly nesihatnamalar biziň özümizde bar ahyryn! Belki-de, biz öz taryhy köklerimizden, milli mirasymyzdan, medeniýetimizden uzaklaşyp, ýewropalylara meňzemäge ýykgyň edýänligimiz üçin ýewropalylardan başbeter pese gaçýandyrys?

Biziň ýewropalylardan öwrenmäge çalyşýan ahlak derslerimiz, etiki sapaklarymyz aslynda baryp-ha 1.000 ýyl mundan owal Gündogarda ýazylypdy, hatda öwran-öwran ýazylypdy. Munuň şeýledigine Reýhan Horezminiň "Mertebeler we kemlikler", Mahmyt Zamahşarynyň "Ýagşyzadalaryň bahary", Keý-Kowusyň "Kowusnama" ýaly eserlerini okanynymyzda-da magat göz ýetirýäris.

■ "Kowusnama" we Keý-Kowus barada düşünje

Sözümizi X asyrdan biziň günlerimize gelip ýeten dünýä belli "Kowusnama" atly gymmatly edebi ýadygärlik bilen dowam etdireliň. Türkmen okyjylarynyň arasynda uludan-kiçä "Kowusnama" eserini bilmeýän az-az bolsa gerek.

Bu eser diňe bir biziň halkymyzyň arasynda däl-de, tutuş Gündogarda, galyberse-de dünýä boýunça ölmez-ýitmez eserleriň hataryna goşulan gymmatly ebedi ýadygärlikdir.

"Kowusnama" Eýranda höküm süren Ziyary dinastiýasynyň Kuhystandaky hökümdary Keý-Kowus ibn Isgender ibn Wuşmgir tarapyndan öz ogluna ahlak-didaktiki temada öwüt-nesihat beriji äheňde ýazylan ýankitapdyr.

Kitap dünýä dilleriniň ençemesinde neşir edildi. Türkmen okyjylary hem bu kitapdan binesip galmady. Aslynda köpgyraňly we ýaýrawly taryhy bilen dünýä ýaň salan türkmen halkynyň mynasyp mirasdüşerleri we öwrenijileri hökmünde bu eseri awtorynyň parsdygyna we eseriň pars dilinde ýazylandygyna

garamazdan öz taryhy we edebi mirasymyza degişli hasaplasak, hakykatdan daş düşdügimiz bolmazdy.

"Kowusnama" üç gezek türkmen dilinde neşir edilipdi. Birinji gezek 1982-nji ýylda, ikinji gezek 1990-njy ýylda, üçünji gezek 2013-nji ýylda çap edildi. Olaryň içinde iň soňky Daňatar Berdiýewiň terjime etmeginde halka hödürlenen neşiri iň dolusy we kämilidi. Gynansak-da, baryp XV asyrda Merjimek Ahmet tarapyndan osmanly türkmençesine geçirilen bu gymmatly eseriň ýokarda agzalan üç neşiri-de gönüden-göni pars dilinden terjime edilmän, ikinji diliň üstünden, ýagny görnükli alym Ý.E.Bertelsiň rus diline eden terjimesinden alynyp, terjime edilipdir. Eser 44 fasyldan ybarat. Kitap ahlak-didaktiki temada we tasawwuf öwüşgini çaýylyp ýazylypdyr.

Öwüt-ündewler bilen doly bolan bu eser oňat döwlet işgäriniň aýratynlyklarynyň, iýip-içmek düzgünleriniň, hammamda ýuwunmaklygyň, ýarag-esbap ulanmaklygyň, at saýlap almaklygyň, hatda aýal bilen pynhan gatnaşyklary saklamagyň düzgünleriniň üstünde-de jikme-jik we aýratynlykda durup geçýär.

Ýogsa-da bu kitabyň awtory Keý-Kowus kim bolupdyr? Keý-Kowus Hazar deňziniň günortasynda höküm süren Ziýari dinastiýasynyň hökümdarydyr. Geliň, Ziýarylar dinastiýasy we onuň taryhy, soňra bolsa Keý-Kowusyň özi barada gysgaça durup geçeliň.

■ Ziýary dinastiýasy barada düşünje

Ziýary dinastiýasy Hazar deňziniň günortasynda 927-1090-njy ýyllarda dowam eden eýran dinastiýasydyr. Olaryň döwründe ýetişen beýik alym Biruny Keý-Kowus tarapyndan uly goldawa mynasyp bolupdyr. Keý-Kowusyň hemaýatkärliginde Biruny 1000-nji ýyllarda Aý tutulmalary barada möhüm ylmy-barlag işlerini geçiripdir.

Häzirki Eýranyň territoriýasynda galan türkmen doganlarymyzyň ýaşaýan Türkmenşähranyň esasy şäherleriniň biri bolan Kümmethowuz aslynda Keý-Kowusyň ady bilen baglanyşyklydyr. (Kabus-Kümbet). Keý-Kowus döwründe eýran stilinde gurlan taryhy binalar Kümmethowuzda häzirki wagta çenli saklanyp galypdyr.

Yslam taryhynyň sahypalaryna adyny altyn harplar bilen ýazdyran şöhratly türkmen soltany Mahmyt Gaznawynyň döwründe bu dinastiýa Gaznawy türkmen döwletiniň wassaly bolup barlygyny dowam etdiripdir.

■ Ziýary dinastiýasynyň emirleri:

- 1). Mardawij, 928-934;
- 2). Wuşmgir Ziýar, 934-967;
- 3). Behsatun, 967-976;
- 4). Şemsül-Meali Kowus ibn Wuşmgir, 976-1012;
- 5). Felekül-Meali Kowus ibn Manuçehr, 1012-1031;
- 6). Anuşirwan Manuçehr, 1031-1043.

■ Keý-Kowus kim bolupdyr?

Kowus ibn Wuşmgir (doly ady Emir Unsurül-Meali Keý-Kowus ibn Isgender ibn Kowus ibn Wuşmgir), (1012-nji ýylda aradan çykýar) Jürjanda we Tabarystanda hökmürowanlyk süren ziýary hökümdarydyr.

Wuşmgir Zyýaryň iň uly ogly Behsatun tagta geçýär. Jürjanda 10 ýyl hökümdarlyk edenden soňra ölen Behsatunyň ýerine Kowus ibn Wuşmgir geçýär. Şol wagtam şaýy ynançly Buweýhiler ýurtda içerki gapma-garşylyklary döredip, bu ýerleri eýelemek isleseler-de, Kowus ibn Wuşmgir bu howpuň önüni almagy başarýar. Şol mynasybetli Abbasy halyfy oňa "Şemsül-Meali" titulyňy berýär.

1012-nji ýylda Kowus ibn Wuşmgire garşy öz tabynlygyndaky esgerler aýaga galýarlar we ol tagtdan agdarylýar. Keý-Kowus şol ýyly aradan çykýar.

Taýýarlan: © Has TÜRKMEN. Edebiýaty öwreniş